Михайло Коцюбинський

Знамениті українці

FOLIO

О. Ю. Кирієнко
І. А. Коляда

Михайло Коцюбинський

Серия «Знамениті українці»

Текст предоставлен правообладателем
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5641595
Михайло Коцюбинський: Фоліо; Харків; 2012
ISBN 966-1640-14-58

Аннотация

Український письменник і громадський діяч. Однією з головних тем його творчості 90-х років було тяжке становище малоземельного селянина («П'ятизлотник», 1892; «Ціпов'яз», 1893; «Дорогою ціною», 1901). М. Коцюбинського називають також поетом краси людини і природи. Таке визначення зумовлене його вишуканою здатністю художньо проникати в глибини зображуваного.

Михайло Коцюбинський (1864—1913) був і залишається одним з найоригінальніших українських прозаїків. Блискучий новеліст, він серед перших в українській літературі усвідомив потребу її реформаторства в напрямі модерної європейської прози. Саме Коцюбинського Панас Мирний назвав «великим майстром рідного слова», що, як «будівничий, виводив свої

мистецькі твори, повні великого художнього смаку, глибокої задуми і безмірно широкої любові до людей»…

Содержание

Дитинство та юність 5
Михайло Коцюбинський на педагогічній ниві 16
Робота у Філоксерній комісії 29
Переїзд до Чернігова 41
Конец ознакомительного фрагмента. 46

І. А. Коляда, О. Ю. Кирієнко
Михайло Коцюбинський

«Найбільша драма мого життя – це неможливість присвятити себе цілком літературі…»

«Я не вважаю, що конче треба, щоб про мене колись багато писали критики та історики літератури. Але цікаво було б, щоб так – за півсотні років… після моєї смерті десь написали на шестерінки чи там сторінку, де просто перелічили б, що я зробив і що з того від мене зосталося у пам'яті. І в чиїй іменно пам'яті. Ну, і коротко сказали б, чи надовго мене вистачить у будуччині».
Михайло Коцюбинський

Присвячуємо
нашим дідусям, бабусям
та батькам

Дитинство та юність

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 17 (5 за старим стилем) вересня 1864 року на Поділлі в м. Вінниці в

родині дрібного службовця. У метричній книзі[1] вінницького Преображенського собору за 1864 р. записано: «Сентябрь, 5». Народився: «Михаил». Батьки: «Губернский секретарь Михаил Матвеев Коцюбинский и его законная жена Гликерия Максимовна, оба православного вероисповедания».

Батько його, людина добра, чесна і працьовита, але запальна і нестримна, «з вічними фантазіями, які ніколи не здійснялися», не міг терпіти утисків і несправедливостей від начальства, тому доводилося йому часто змінювати місце постійної роботи, а інколи й зовсім залишатися без місця або працювати за мізерну плату. Разом із ним переїздила по селах, містах та містечках Поділля й родина.

Мати письменника – Гликерія Максимівна (дівоче прізвище – Абаза), 1837 року народження, 1863 р., всупереч волі батьків, вийшла заміж за вдівця Михайла Матвійовича Коцюбинського, який уже мав двох дітей від першого шлюбу. Це була жінка добра, любляча, «поглядів поступливих», зі складною, тонкою й глибокою душею. Їй було властиве розуміння літератури та мистецтва. Вже солідним чоловіком Михайло Коцюбинський у своїх автобіографічних листах згадував так про матір: «Мати з більш сталим, ніж у батька, характером, з складною, тонкою і глибокою душевною організацією, добра, незвичайно любляча, здатна на самопожерт-

[1] *Метричні книги, метрики* – паперові формуляри, в яких духовенство реєструвало акти громадянського стану членів церкви: хрещення (народження), вінчання (шлюб), поховання (смерть). На західноукраїнських землях метричні книги з'явились у XVI столітті, в Наддніпрянщині в XVII столітті.

ву, особливо для мене, якого дуже любить. Має добрий смак, благородні погляди, любить літературу і штуку, поглядів поступових. Я ріс під впливом матері, до якої завжди був ближчим, ніж до батька. Всі кажуть, що ми подібні не тільки з обличчя, але й характером і уподобаннями».

Михайло Коцюбинський, або, як його пестливо називала мати, Муся, був першою спільною дитиною молодого подружжя. Потім у Михайла Матвійовича та Гликерії Максимівни народилося ще четверо дітей: Лідія (1868 р. н.), Хома (1870 р. н.), Леонід (1872 р. н.), Ольга (1877 р. н.).

Дитинство майбутнього письменника до 7 років минало у Вінниці, у теплому і дружньому сімейному оточенні. «Дитячий вік мій (до 7 літ) пройшов у Вінниці, а відтак довелося жити то на селі, то знов у місті, все на тім же багатім природою, теплім, прекраснім Поділлі», – згадував М. Коцюбинський. Нянькою у малого була сільська жінка Хима, від неї він чув українське слово і народну казку. Мати ж Михайлика віддавала йому всю материнську любов, практично не приділяючи уваги своїм пасинкам. Хлопчик же, навпаки, тягнувся до нерідних сестер, спілкувався з ними. «Михайлик, ця чиста, виплекана дитина, ніколи не відсторонювався від своїх нерідних сестер… Ввечері він читав їм наголос одержану з бібліотеки книжку, грався з ними, чи вів мирну розмову, всім своїм поводженням намагаючись загладити провинність своєї матері перед сиротами», – згадував родич Коцюбинських і вчитель Шаргородської бурси В. О. Ковер-

динський. Завдяки своїй доброті й чулості Муся був улюбленцем усієї сім'ї і ріс в атмосфері теплих, сердечних стосунків».

Саме під впливом матері та народних пісень у хлопчика рано розвинувся інтерес до літературної творчості. Брат письменника згадує, що Михайло часто ходив на ярмарок слухати сліпих лірників. Окрім того, один із тих лірників, дід Купріян, деякий час жив у родині Коцюбинських.

Розповіді діда про бідування, а також тужливі народні пісні про тяжке селянське життя справляли неабияке враження на світосприйняття хлопчика. М. Коцюбинський згадує, що вже у 8—9 років він і сам почав складати пісні за взірцем народних, а в 12 років написав велику повість (російською мовою) з фінського життя.

До свят у родині мали звичай мазати хату: підводили червоною та синьою глиною долівку, вимальовували півників на комині. Свята оформляли з простотою і традиційністю, властивою старосвітським дворянам.

На Святвечір стіл у їдальні застеляли запашним сіном, вкривали його чистою скатертиною. Посередині клали паляницю, сідали вечеряти, тільки-но на небі сходила перша зірка. Їли юшку з солоної риби, кутю з пшениці та узвар із фігами.

На Різдво співали колядок. У новорічне свято посівали в хаті пшеницею, щоб хліб родив, щоб заможно жилось, а на Масницю робили колодки з подарунками і на стрічках чіпля-

ли їх знайомим парубкам на плече, за що обов'язково сплачувався викуп цукерками або горіхами.

У сім'ї повсякденною мовою спілкування була російська, але одного разу в дитинстві, коли малий Михайлик захворів, під час марення він раптом заговорив українською, здивувавши цим усіх домашніх. Коли після одужання хлопчику розповіли про це, він ще більше зацікавився українським словом.

1872 року, внаслідок проведення судової реформи Олександра II[2], у Вінниці ліквідували повітовий суд, де працював секретарем Михайлів батько. Родина змушена була переїхати до села Радівців Літинського повіту, де Михайло Матвійович улаштувався працювати волосним писарем.

1874 року родина Коцюбинських знову змінює місце проживання: Михайла Матвійовича призначено поліційним наглядачем у місто Бар на Вінниччині. Оселилися Коцюбинські в Барі поблизу міського саду й руїн колишньої фортеці в півтораповерховому будинку купців Штоків. У цій великій, найкращій тоді в Барі, оселі родина Коцюбинських займала нагорі шість кімнат, кухню й коридор.

Малого Михайла (тоді батьки мали непогані статки) нав-

---

[2] Судова реформа (1864) базувалася на запровадженні позастановості судочинства, незалежності суддів від адміністрації, гласності судового процесу, змагальності сторін при розгляді судової справи. Було запроваджено суд присяжних у карному судочинстві. Було створено єдину систему судових закладів із формальною рівністю перед законом усіх соціальних груп населення. Судова реформа тривала протягом кількох років і завершилась до 1870 року.

чали вдома і лише восени 1875 року віддали до школи, одразу ж до третього класу.

Домашнім учителем хлопця був викладач Барської школи Яким Іванович Богачевський, якого згодом його вже дорослі учні характеризували як досить освічену людину передових поглядів. І хоча він любив трохи «закласти за комір»[3], це анітрохи не перешкоджало йому бути гарним учителем і мати авторитет і повагу в дітей. Завдань додому він не давав, викладав зрозуміло, так що й готуватися до лекції не треба було, хіба що вірші вчити.

1 вересня 1875 р. Михайло складає іспит до третьої групи Барського народного однокласного училища. Єдина тоді в Барі початкова школа була не дуже популярна серед мешканців міста: у ній було мало учнів (усього 25—30 у трьох групах), та й ті погано її відвідували, а навесні – й зовсім забували про неї. Найбільше школа приваблювала 19—20-літніх хлопців, які прагли отримати свідоцтво про закінчення школи, аби дістати право на пільги для відбування військової повинності.

Мовою викладання в школі була російська, але вчитель Я. Богачевський часто вживав і українську, коли пояснював учням деякі російські слова й цілі вислови. Чути було потрохи українську й поміж учнями в перервах, а надто під час ігор у м'яча (в «горобця» чи в «кістки»).

Однокласники Михайлика у своїх спогадах описували йо-

---

[3] *«Закладати за комір»* (фразеологічний зворот) – зловживати алкоголем.

го як повновидого, невисокого зросту хлопчика з темним, трохи кучерявим волоссям, завжди чепурного і чисто вдягненого. Учився він добре, був дуже уважний і старанний. Знав завжди лекції краще за всіх, був узагалі зосереджений і серйозний не на свої літа. Учитель ніколи не карав його – не бив лінійкою по руках, не ставив навколішки. З товаришами був приязним. До всіх ставився однаково прихильно, не вирізняючи з-поміж них ні євреїв, ні українців, ні поляків. Із симпатією згадує про Михайла дружина барського вчителя Галина Богачевська: «Кращий од усіх був Муся, лагідний, тихий, спокійний, хороший хлопчик. Примоститься десь у закутку з книжкою, розглядає, читає, вчить вірша».

Навесні 1876 року Михайлик вступає до другого класу Шаргородського духовного училища – єдиного навчального закладу поблизу Бара. Серед інших бурсаків – сільських поповичів – він вирізнявся вдумливістю, серйозністю.

Звичайно, у Шаргородському, як і в інших тогочасних навчальних закладах, у першу чергу – духовних, панували рутина, схоластика, формалізм. Серед «виховних» традицій там міцно вкоренилася система фізичних покарань, таких, як «волосодраніє», «вуходраніє» і «гречана каша» (вистоювання у кутку класу голими колінами на гречаній крупі).

Саме у цей період виявився письменницький талант Михайла. На надзвичайні літературні здібності юнака звернув увагу викладач російської мови. Так, далекий родич сім'ї Коцюбинських, помічник наглядача училища Всеволод Ковер-

динський у своїх спогадах зазначав про літературний талант підлітка: «З'явившись якось в учительську з солідним жмутком учнівських творів, він [учитель. – *Авт.*] витяг звідти працю учня 4-го класу Михайла Коцюбинського на тему: "Як відбуваються Різдвяні свята в моїй сім'ї" і став читати її перед учителями. Закінчивши читання, схвильовано вигукнув: "Панове! Будемо мати свого літератора!" А хтось із присутніх колег зауважив: "Написано доволі плавним, легким складом і приємною мовою, та й смисл є, але не віриться, щоб автор, хоч і учень четвертого класу, міг самотужки виповнити цю роботу; мабуть, він запозичив зміст і форму на задану тему". Але вчитель російської мови наполягав на своєму: "Ні, панове, це майбутній письменник, майбутній поет – щоправда, він ще не має поняття про правильність стилю і про красиву мову, але тут діло в його слухові й природному чутті, яким він керувався в доборі форми для висловлювання своїх думок. Що ж стосується змісту, так він зовсім звичайний і навряд чи запозичений"».

Ось як писав про нього один із молодших шкільних товаришів: «Це був стрункий, із великим чубом юнак, із блідим, надто серйозним, як на свої літа, обличчям. Пам'ятаю також, що серед нас, учнів школи, він був відомий як юнак вельми розвинений».

Навчання в духовній семінарії давало непогані знання в гуманітарній сфері, випускники такого закладу не обов'язково мали ставати церковнослужителями. Як згадують сучас-

ники, в юнацькі роки захопленнями М. Коцюбинського було не тільки читання художніх творів, але й малювання. Малював тушшю портрети В. Бєлінського, Г. Чернишевського, М. Добролюбова.

Під час навчання Михайла у Шаргороді матеріальне становище родини Коцюбинських погіршується. Батько змушений змінювати місця роботи, а тому протягом 1878—1881 р. доводиться переїздити: м. Шаргород, с. Пікове, м. Станіславчик, м. Вінниця.

Відомо, що по закінченні Шаргородського духовного училища (1880) Михайло продовжував займатися самоосвітою, читанням філософської та художньої літератури, яку діставав у приватних бібліотеках, подорожуючи разом із батьком селами Вінниччини. Допитливий Михайло користувався будь-якою нагодою, щоб добути якусь пізнавальну книгу. В одному селі, під час таких подорожей, він познайомився зі священиком, який дозволив йому брати книги зі своєї багатої бібліотеки, як художні, так і соціально-економічні, філософські, зокрема твори Фейєрбаха, Фур'є. «Серед тих авторів, яких я ковтав десятками, найбільше враження зробили на мене журнали «Основи», твори Марка Вовчок, а потому «Кобзар» Шевченка. Читання, – писав Коцюбинський, – настільки перевернуло мій світогляд, що з незвичайно релігійного хлопця, яким я був до 12 років, я став на 13 році життя атеїстом, а на 14 – соціалістом».

Михайло дуже любив твори Г. Успенського та В. Королен-

ка, але особливо велике значення для нього мала творчість Панаса Мирного. Про вплив творів цих митців Коцюбинський згодом так писав у листі до свого кумира – Панаса Мирного: «…опріч величезного літературного хисту, який зразу зачарував мене, я бачив в них широкий та вільний розмах думки – власне те, чого не стає мало не всім нашим белетристам».

На час закінчення духовної школи (1880) Михайло отримав досить пристойну для інтелігента з родини середніх статків освіту.

Прагнучи продовжувати освіту, він 1881 р. вступає до Кам'янець-Подільської семінарії. Проте продовжити навчання через матеріальні нестатки у родині не зміг: «З причин більше незалежних од мене, я не міг скінчити середньої школи, хоч, маючи замір дістатись на університет, систематично доповнив свою освіту».

До того ж саме на період перебування у Кам'янець-Подільському припадає Михайлове захоплення революційним народництвом та знайомство з представниками революційно налаштованої молоді, учасниками «Подільської дружини», подільської групи партії «Народна воля», «Немирівської ліги», та ін. «…ніякі книги не могли б дати того, що дали ці нечисленні дні щирого захоплення думки, справжнього шукання правди і підвалин у житті», – писав згодом Михайло Михайлович, згадуючи «хороший юний час».

Одного разу, повертаючись увечері додому, юнак помітив

підозрілого незнайомця, що заглядав у вікна його хати. Не довго думаючи, він підбіг і вдарив своїм сукуватим ціпком незнайомця. Ним виявився жандарм – вартовий, що разом із іншими прийшов на квартиру Коцюбинського робити трус. Зухвалого молодика було заарештовано, звинувачено в нападі на поліцію та запроторено на три доби до буцегарні. Врешті-решт за ним встановлюють таємний поліційний нагляд: «На сімнадцятому році я вже мав політичний процес, і з того часу до останніх днів жандарми не позбавляють мене своєї ласкової опіки», – писав у автобіографічному листі митець.

Материна сліпота, чергове звільнення батька з роботи 1883 року змушують Коцюбинського повернутися до свого помешкання у Вінниці. Батько, тяжко переживаючи безробіття, покидає родину та їде до Тростянця, де остаточно спивається та помирає 1886 року.

Отже, у дев'ятнадцятирічному віці Михайло змушений розпочати самостійне і доросле життя, він стає годувальником і главою родини.

Відтоді він – моральна опора для сліпої матері – узяв на себе піклування про долю братів і сестер.

Михайло Коцюбинський на педагогічній ниві

Після закінчення Шаргородського духовного училища, не маючи змоги продовжувати навчання у Кам'янець-Подільській семінарії через родинні негаразди, Михайло заробляє на прожиття, даючи приватні уроки в заможних родинах. Педагогічною працею він починає займатись із 1883 р. потай, бо, по-перше, не мав учительського диплому, а по-друге, дістав статус «політично неблагонадійного». «Лекціями я мусив кілька літ заробляти шматок хліба!» – писав згодом Михайло Михайлович. А чиновник губернського жандармського управління доповідав начальству, «що педагогічна діяльність таких осіб не може бути визнана бажаною».

Хоч як дивно, але першою його ученицею була дочка секретаря Вінницького поліційного управління Жені Мозгалевська.

Постійне недоїдання, а часом брак теплого одягу стали причиною проблем зі здоров'ям молодого педагога (до 1886 р. він тричі хворів на запалення легенів).

Про цей період життя Михайла згадують сестри Недоборовські, які товаришували з родиною Коцюбинських у період їхнього проживання у Вінниці з 1883 по 1893 р. За їхніми словами, сім'я Коцюбинських перебувала в досить скрут-

ному матеріальному становищі. Заробляв тільки Михайло, вчителюючи у Вінниці, а іноді виїжджаючи для цього й на села. Ось як описував згодом своє тодішнє життя-буття митець: «Як виходжу в ½ 9 години, то вертаюсь з лекцій о ½ 8 вечора… Спервоначалу було мені страх тяжко, а тепер нічого, обтерпівся».

Керувала господарством мати, діти завжди її слухалися. Всі роботи виконувала старша дочка Ліда, служниці на той час у Коцюбинських не було.

Михайло, високий на зріст, худий, блідий, із матовим обличчям, у ті роки був уже зовсім лисим, але на слабість здоров'я ніколи не скаржився; бороди не голив. Узимку носив покритий синім сукном кожух із сивим смушевим коміром і сиву смушеву шапку (в такому вбранні Михайло Михайлович на світлині), а влітку носив бриля. Задумливий, неговірливий, на перший погляд, навіть суворий, він полюбляв більше слухати, ніж говорити. Але у товаристві близьких приятелів та друзів іноді бував веселим: багато говорив, жартував, смішив публіку.

Вельми полюбляв, коли компанія збиралась у нього, і запрошував близьких друзів бувати у його домі частіше. У товаристві друзів читались та обговорювались як книжкові новинки, так і твори літературних класиків. У ті часи, часи революційного бродіння серед молоді, будь-яке гуртування її викликало занепокоєння поліції. Тому під вікнами оселі Михайла часто з'являлися жандарми.

Серед своїх молодих товаришів Михайло вирізнявся посидючістю, старанністю та наполегливістю. Так і під час приватних занять із учнями – був уважним і терплячим. Коли він готував семирічного брата Недоборовських, Євлампія, до вступу до міського реального училища, намагався частіше змінювати види діяльності: то посилав учня напитись води, то робив перерву, бо той був пустотливий.

Незважаючи на свою завантаженість приватними уроками, Михайло довго засиджувався над книжками, готувався до іспитів на атестат зрілості. «Тужив би, якби не займався серйозно. Вдень діти, яких я учу, а ввечері – чи політична економія, чи історія, над якою я думаю працювати серйозно (і вже працюю)», – писав він до своєї приятельки. Крім репетиторства та самоосвіти, Михайло робить перші кроки на літературній ниві. Протягом 1884—1886 рр. написано перші оповідання «Андрій Соловейко, або Вченіє світ, а невченіє тьма», «21-го грудня, на Введеніє» і «Дядько та тітка». Ці твори він «призначав для народу», що визначало і їхній зміст, і їхню спрощену форму.

У Вінниці Михайло продовжує своє товаришування зі священиком П. І. Вікулом, знайомим ще по Шаргородському духовному училищу, де той викладав арифметику та географію. Мавши прогресивні погляди, П. І. Вікул підтримував зв'язки з революційно настроєною молоддю – в його домі часто збиралася передова інтелігенція. Бував тут і місцевий присяжний уповноважений Цеслав Гермогенович Ней-

ман – людина освічена, дуже прихильна до української справи, зацікавлена українським фольклором (був співробітником «Киевской старины»). Саме П. Вікул оповідання «Андрій Соловейко…» передав на суд Ц. Нейману. Вирок останнього був дуже суворий. Зверхньо оцінивши першу спробу молодого автора, Ц. Нейман радив Коцюбинському кинути цю справу, аби «не калічити святу нашу мову».

Проте присуд Неймана не розвіяв творчого запалу молодого літератора, і хоча протягом наступних 2—3 років він не переставав розвивати і удосконалювати свій літературний смак, працюючи над новими прозовими творами, показувати їх комусь чи подавати до друку вже не наважувався, очевидно, через свій невдалий дебют. Творчу майстерність він вишліфовував також, перекладаючи українською мовою твори з інших літератур – Достоєвського, Чехова, Міцкевича, Ожешко, Гейне. «…Щось сильне тягне мене до літературної праці, – писав Коцюбинський в автобіографічному листі, – і літературі я відданий цілою душею».

За життя М. Коцюбинський ніколи не друкував ці перші проби пера. З'являлися його збірки, окремі твори і вибране виходили різними мовами в Росії та за кордоном, але учнівські спроби так і пролежали за життя автора невідомими широкому читацькому загалові, а побачили світ через десять років по смерті письменника.

На початку лютого 1886 р. М. Коцюбинського, за рекомендацією товаришів, запрошують у с. Михайлівку (тепер

Ямпільського району), де він до літа працює домашнім учителем у родині місцевого церковнослужителя Антона Григоровича Мончинського. Той згадував: «Репетитор з нього був добрий, умів до дітей підійти, не примушував їх «зубрити» і працював з ними щодня небагато, але діти його слухали; умів чередувати працю з розвагою… Діти наші склали вступні іспити до середніх шкіл». Захоплено відгукувався про свого вчителя його учень – син Мончинського Олексій: «З того часу, як з'явився в нашім домі Коцюбинський, він своїм лагідним та добрим ставленням завоював симпатії не тільки моїх батьків, але й нас, дітей. Особливо я прагнув до нього всією душею, бо він своєю добротою та методами викладання різко відрізнявся від бувшого раніше в мене вчителя. Лекції він викладав цікаво, уміючи заінтересувати предметом учня. Все викладання предметів він проводив російською мовою, але в приватних бесідах розмовляв виключно українською мовою, привчаючи й мене розмовляти по-українськи».

Педагогічна майстерність М. Коцюбинського досить швидко набула розголосу серед вінницької аристократії та серед представників заможних верств міського населення. Протягом вересня – грудня 1886 р. Михайло Михайлович працював домашнім учителем дітей графа Грохольського, а в січні—травні 1887 р. – в українського етнографа, присяжного повіреного Цеслава Неймана. Мешкаючи на квартирі Неймана, він отримав доступ до його багатої бібліотеки і міг ознайомитися з творами визначних філософів і письменни-

ків минулого та того часу.

Свідченням його авторитету серед вінницького загалу є той факт, що, коли у березні 1888 року проходили вибори гласних до Вінницької міської думи, М. Коцюбинського було висунуто кандидатом у гласні. У виборчому списку він значиться обраним гласним міської думи по третьому розряду за № 5. Беручи активну участь у засіданнях Вінницької міської думи, Михайло Коцюбинський виявляє свою принциповість у вирішенні справ місцевого самоврядування. Показовим є розгляд справи про відкриття у Вінниці платної бібліотеки.

Справа полягала у тому, що гласний думи Рубінштейн порушив перед думою клопотання про те, щоб йому дозволили відкрити доступну народним масам бібліотеку, яка мала складатися з книжок, схвалених до користування «найсвятішим синодом». За кожну взяту книжку читач мусив сплачувати Рубінштейну 40 копійок. Окрім того, за послуги Рубінштейна дума мала сплачувати йому 225 карбованців на рік. Убачаючи в цій пропозиції лише засіб до комерційної наживи, Коцюбинський ніяк не міг погодитися з нею. У протоколі засідання Вінницької міської думи, що зберігся у вінницькому архіві, є такий запис Коцюбинського: «Ввиду того, что дума не позаботилась ознакомиться предварительно с содержанием библиотеки, которая может состоять из разного хлама и книг, мало соответствующих своему назначению, и ввиду того, что не было выработано точно условий

и обязательств со стороны Рубинштейна, я отказываюсь от утверждения протокола своею подписью. Гласный М. Коцюбинский».

Це була явно корупційна справа і своєю непоступливістю гласний Вінницької міської думи Михайло Коцюбинський явно перейшов комусь дорогу. Як відплата, на нього посипалися доноси в департамент поліції про те, що «деякі особи шкідливого напрямку, в тому числі й Коцюбинський, займаються приватною педагогічною діяльністю і, без сумніву, роблять шкідливий вплив на своїх учнів».

Аби якось легалізувати свою педагогічну діяльність, М. Коцюбинський починає активно готуватися до складання іспитів на звання народного вчителя, не полишаючи при цьому перекладацької діяльності. Так, 1890 року він переклав із польської оповідання Елізи Ожешко «Тадейко», поезію А. Міцкевича «Поворот тата», переклав з російської мови оповідання М. Вагнера «Люди та собаки».

Прагнучи розширити свої письменницькі та громадські зв'язки, у травні 1890 р. Коцюбинський готується поїхати до Львова, який, хоча тоді й був за кордоном, у складі Австро-Угорської імперії, являв собою осередок українського національного життя. У місті жили і творили українську справу І. Франко, М. Павлик, В. Шухевич, В. Левицький та ін. Безпосереднім приводом до поїздки за кордон послужила перша публікація М. Коцюбинського у середині квітня 1890

р. у львівському дитячому журналі «Дзвінок»[4] вірша «Наша хатка». У травні 1890 р., отримавши закордонний паспорт у Києві, він вирушає до Львова, щоби познайомитись із тамтешніми літераторами, видавцями і редакторами українських журналів та газет. Молодому письменнику вдалося заприязнитись із багатьма діячами, редакторами українських журналів «Дзвінок», «Правда»[5], «Зоря»[6]. Проте найбільшого значення для нього набуло знайомство з І. Франком, яке згодом переросло у велику творчу дружбу.

Про знайомство з Коцюбинським Іван Якович повідомляє 24 червня видатному діячу українського громадського руху, політичному вигнанцю М. Драгоманову: «З України бу-

---

[4] *«Дзвінок»*– український ілюстрований двотижневик для дітей і молоді, видавався у Львові у 1890—1914 рр. Видання призначалося для дітей середнього і старшого шкільного віку.

[5] *«Правда»*– літературно-науковий журнал, виходив у Львові. Перший період: 1867—1870 рр. Перша перерва: 1871 – квітень 1872-го. Другий період: квітень 1872—1880 рр. Друга перерва: 1881—1887. Третій період: 1888—1898.

[6] *«Зоря»*– літературно-науковий і громадсько-культурний всеукраїнський журнал-двомісячник, що виходив протягом 1880—1897 рр. у Львові. Редакторами в різний час були відомі діячі й письменники – О. Партицький, Г. Цеглинський, Василь Лукич (псевдонім В. Левицького), В. Тисовський, О. Маковей, К. Паньківський, О. Борковський. З 1885-го – орган Наукового товариства імені Шевченка. Протягом 1885—1886 рр. до складу редакції входив І. Франко, який опублікував на його сторінках багато художніх творів, літературно-критичних статей, мав значний вплив на формування «Зорі» як національного загальноукраїнського видання. З 1891 р. журнал ілюструвався репродукціями мистецьких творів, світлинами письменників, учених, акторів та ін. Журнал висвітлював погляди передових громадсько-культурних сил як у Галичині й Буковині, так і в Наддніпрянській Україні.

ли тут два люде: др. Галін з Києва і один молодий чоловік з Вінниці. З першим я не бачився, з другим говорив. Він белетрист…».

Листування між митцями розпочалося з листа Коцюбинського до Франка, датованого вереснем 1890 р., в якому він писав: «Якби Ви знали, як охоче читають Ваші оповідання усі мої знайомі…». Повідомляв також про свій намір виконати доручення львівських колег та відвідати Київ і могилу Т. Шевченка у Каневі, а ще про те, що надіслав їм підшивку газет «Подольские епархиальные ведомости» (1875, №15—21), яку згодом І. Франко використав у своїй науково-публіцистичній роботі.

У жовтні 1890 р. І. Франко надсилає лист-відповідь до М. Коцюбинського, в якому просить розповісти про відвідини Києва: «що Ви там бачили, з ким і про що балакали», а також запрошує до літературної співпраці: «На присилку Ваших творів я дуже цікавий. Думку про них я напишу Вам по щирості і буду старатись по змозі примістити їх де-небудь».[7]

Активність та змістовність листування свідчать про встановлення доволі міцних товариських і ділових стосунків. І. Франко, за своєю суттю уважна, доброзичлива людина,

---

[7] Улітку 1890 р. як кореспондент львівського журналу Коцюбинський подорожує до Канева на могилу Тараса Шевченка: «Сум важким каменем налягає на серце, сльози тихо котяться з очей, коли згадаєш, хто тут похований…» – пише Коцюбинський у статті «Шевченкова могила», яка була надрукована 1891 року в журналі «Дзвінок». Власне, з цієї статті й починається друкування прозових творів Коцюбинського.

відразу ж, запримітивши талант молодого письменника, допомагає опублікувати переклади М. Коцюбинського «Люди та собаки» в газеті «Діло»[8]. «Задля хазяйства» (хоча і з деяким запізненням) вийшло в «Дрібній бібліотеці» 1895 р.

1891 року М. Коцюбинський екстерном склав іспит на народного вчителя при Вінницькому реальному училищі й виїхав на «кондиції» у село Лопатинці репетитором дітей бухгалтера цукроварні К. Мельникова. Про лопатинський період свого життя М. Коцюбинській згадував лише позитивне. В одному з листів до свого лопатинського товариша, селянина А. Дуляка, він пише: «Привітайте од мене і тих, що мене ще пам'ятають. Хоч минуло вже 18 літ, як я був у Лопатинцях, а й досі приємно мені згадати тих людей, серед яких я жив тоді і од яких, опріч добра, нічого не бачив» (січень 1911 р.). Саме з Дуляком у Михайла Михайловича зав'язалася міцна дружба. Прищепивши чотирнадцятирічному Андрієві любов до фольклору, він його зібрані матеріали пересилав Б. Грінченку, який згодом допоміг видрукувати понад 100 зразків усної народної творчості, серед яких і народні легенди про Кармелюка.

Лопатинський період був і періодом формування творчої майстерності письменника. Він поповнює свій поетичний словник, знаходить багате джерело нових тем. Взаєми-

---

[8] «Діло» – найстаріша і довгий час єдина українська щоденна газета в Галичині. Виходила у Львові в 1880—1939 рр. (в 1880—1882-му – двічі на тиждень, 1883—1887 – тричі на тиждень, з 1888-го – щоденно).

ни письменника з мешканцями села Лопатинці є прикладом тісного зв'язку інтелігента з народом. Увесь свій вільний час, як згадують його учні й селяни, він проводив серед людей, бував на сільських сходках, весіллях, на святах, на полі, де працювали люди, заходив до млина. Так, один із жителів Лопатинців, Т. Савуляк, у своїх спогадах пише: «Коцюбинський розмовляв з усіма людьми, як малими, так і з старими. Всю розмову записував. До нього приходили й обступали молоді й старі люди. Коцюбинський дуже цікавився селянським життям Він говорив людям про науку, що потрібно вчитись. Коцюбинський виходив на поле, де проводив різні розмови. Оце в жнива прийде на поле, сяде на сніп, біля нього людей, як на яких зборах. Тут він теж все записує».

Проте основним заняттям Михайла Михайловича були приватні уроки. Про його педагогічні здібності, творчий підхід до своїх учительських обов'язків, свідчать і спогади лопатинських учнів.

Донька згадуваного бухгалтера цукроварні Є. К. Бакша (Мельникова), найстарша з його трьох дітей, згадує: «М. М. Коцюбинський дійсно жив у нас вдома як учитель з 1890 по 1892 рік включно і готував мене, дівчинку 12 років, і двох моїх молодших братів, Миколу і Михайла Мельникових до гімназії. У мене про нього залишилися найкращі спогади як про дуже добру і гарну людину. Ласкавий з дітьми, він зумів зразу завоювати нашу загальну симпатію, і навчатись із ним було легко і приємно. Михайло Михайлович був не тільки

нашим вчителем, але й вихователем і другом. У вільний від навчання час він читав нам доступні нашому розвиткові свої та інших авторів твори і тим розвинув нашу любов до України. Дякуючи Михайлові Михайловичу, я дуже полюбила все українське: носила український костюм, співала українських пісень, зацікавилась побутом селян […]».

Такі ж теплі спогади про письменника наводить М. Мельников: «Під впливом Михайла Михайловича, як я тепер розумію, у нас, дітей, тоді ж зародилася прихильність та любов до української мови, літератури, культури… Вільний від навчальної роботи час Михайло Михайлович не тратив марно – він використовував його на розмови з селянами, до яких часто ходив в хати і довго там залишався. Гадаю, що ці часи "не пропали" [марно] для селян лопатинських…».

На початку 1890-х років Коцюбинський, мабуть, зовсім утративши надію на здійснення мрії про навчання в університеті, всі сподівання про своє майбутнє пов'язує з літературою. Саме у Лопатинцях М. Коцюбинський повертається до напруженої літературної праці, пише і надсилає в Галичину для публікації вірші («Наша хатка», «Вечір», «Завидющий брат»), оповідання для дітей («Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник»), науково-популярні статті й нариси («Причинок до біографії Тараса Шевченка», «Шевченкова могила», «Життя українців по малих містах», «Вироби селянок з Поділля на виставці в Чікаго»), популярні біографії видатних людей («Нюрнберзьке яйце»), переклади

українською мовою з Чехова («Івасик»), Гейне («Як красно на світі», «Зогрій мої груди недужі»), Міцкевича («Поворот тата», перша пісня «Пана Тадеуша»), Ожешко («Тадейко»), Достоєвського («Святий вечір у Христа»), Потапенка («Задля хазяйства»), М. Вагнера («Люди та собаки»). Він переклав також кілька творів І. Франка російською мовою («Леса и пастбища», «Хороший заработок»).

Такий активний зв'язок письменника з українським зарубіжжям не міг не насторожити російську владу. Так, у Лопатинці не раз навідувалися жандарми, а одного разу приїздив сам урядник: цікавився «про газети, журнали, які присилали йому з українського зарубіжжя».

Отже, незважаючи на те, що скрутне матеріальне становище родини змусило молодого Коцюбинського розпочати свою педагогічну діяльність, самовідданість, непересічний розум, чуйність і тактовність дозволили йому виявити педагогічний талант і здобути суспільне визнання, завоювавши прихильність своїх учнів. Слід також зазначити, що його освітянська і виховна діяльність виходила далеко за межі спілкування з членами тих родин, до яких його було запрошено як приватного педагога. Постійне спілкування з простим народом, селянами мало великий вплив на зміну його світогляду, переоцінку ним фактів повсякдення. Педагогічна майстерність та викладацький хист не могли також не знайти свого відображення і в його художніх творах, подальшій громадській та культурній діяльності.

Робота у Філоксерній комісії

У 1892 році з труднощами Коцюбинському вдалося влаштуватися на роботу, яка забезпечувала стабільний заробіток, – у Філоксерну комісію[9]. Згодом, в автобіографічному листі 1905 року, письменник розповідає про свій перехід на урядову посаду: «З 1892 року вдалось мені якось вступити на урядову службу до “ученої філоксерної” комісії, що вела боротьбу з філоксерою на Бессарабії». У другому автобіографічному листі він знову згадує, що тільки «чудом треба вважати, що 1892 р. я дістав посаду в міністерстві рільництва в ученому комітеті і поїхав боротись з філоксерою до Бессарабії».

Здійснитися такому «чудові», тобто влаштуватися М. Коцюбинському у Філоксерній комісії, допоміг український бібліограф, етнограф, член Одеської «Громади» М. Ф. Комаров, автор низки літературно-критичних статей. З Комаровим Коцюбинський познайомився навесні 1892 року, коли на його замовлення написав оповідання «П’ятизлотник». Воно мало ввійти до збірки «Запомога», укладачем якої був М. Комаров і кошти від продажу якої мали піти голодуючим. Саме це і визначило тему оповідання. (Цю збірку було забо-

---

[9] Філоксерна комісія мала на меті боротися зі шкідником винограду – філоксерою, яка з’явилася в багатьох європейських країнах, а також у Російській імперії (у Бессарабії та Криму).

ронено цензурою, і «П'ятизлотник» уперше вийшов друком у галицькому журналі «Зоря».)

Обставини, пов'язані з улаштуванням письменника на роботу, умови та характер його праці у Філоксерній комісії детально описує її експерт П. Погибка, під керівництвом якого став працювати Михайло: «М. М. Коцюбинського закликано на філоксерні роботи в Бессарабії 1892 року в червні місяці, за рекомендацією М. Ф. Комарова, відомого українського бібліографа, а в той час члена одеської "Громади". В листі до мене він так писав про М. Коцюбинського: "Чи немає часом у Вас вакантного місця по філоксері для одного дуже симпатичного чоловіка? Чоловічок сей – М. Коцюбинський – писатель український, молодий чоловік, дуже щирий, служить він на сахарні в конторі, але хотів би призвичаїтись до якогось іншого діла, дуже інтересується філоксерою і хотів би поки що хоч на се літо мати роботу руб. на 30—40 в місяць. Коли часом є місце, напишіть мені, я буду Вам дуже вдячний…". Я був тоді експертом-керівником філоксерних робіт у трьох повітах Бессарабії, і мені були потрібні робітники. Я прохав М. Ф. Комарова закликати добродія Коцюбинського на роботу в с. Каменчу Оргіївського повіту на Бессарабії. В червні місяці 1892 року, здається, числа коло 15-го, М. М. Коцюбинський приїхав на роботу. Видався мені молодою людиною слабкого здоров'я, дуже приємною на вид, – з темно-карими очима, невеликими усиками; він трохи покашлював. Після короткої розмови з ним я побачив, що це

лагідна людина і можна бути певним, що з нього виробиться чесний розвідувач виноградників з філоксерою. Він просив для себе окремої кімнати ніби для того, щоб приготуватися на атестат зрілості. Я знайшов для нього окрему кімнату, і він, здається, ввесь час своєї служби жив у ній сам. Спершу він одержував 40 карб на місяць – як і всі розвідувачі, що вперше ставали на цю посаду. Потім відповідно до праці розвідувача, його тямовитості, поводження з робітниками та місцевими виноградарями, власниками виноградників, ця плата того ж літа збільшувалась, іноді через 2-3 місяці, до 50 крб. на місяць при помешканні й артільному харчуванні». Розвідувачі самі з свого товариства вибирали "хазяїна", який мав дбати про своєчасність обіду, сніданку та вечері. В поміч "хазяїнові" давалися кухар із перемивальницею – це за рахунок комісії, – помешкання для кухні, їдальні й палива, а також підвода, 2-3 пари коней для поїздок до Кишинева чи Оргієва за харчами. Щоб розвідувачі та робітники на роботу ставали невтомленими, коли доводилося працювати за 3 версти або й далі від своїх помешкань, їх підвозили. Отже, розвідувачі та робітники на філоксерних роботах не витрачали багато сил, бо працювали всього вісім годин літньої доби, а решту проводили як хто хотів. Години праці розподілялися так: з 6 до 12 і з 4 до 8 або з 3 до 7 годин. У свято розвідувачі відпочивали, а більшість розходилась по різних окружних селах та монастирях. Більшість розвідувачів були студенти-українці Харківського, Київського та Одесь-

кого університетів. Між розвідувачами були свідомі українці, що вперто шукали шляхів до відродження України, хотіли нести освіту до всіх нещасних, обездолених пролетарів і поліпшити їх матеріальне становище. До таких належали: М. Коцюбинський, Боржковський та ін.; вони навіть одягалися, як селяни-українці…».

Після приїзду до Молдавії для роботи у філоксерному загоні Коцюбинський опиняється у гурті студентів українських університетів, які використовували свої літні вакації для тимчасового заробітку. Як згадував друг М. Комарова, експерт філоксерного загону у Молдавії П. Погибка, що став працедавцем для Михайла Михайловича, «Між тодішньою молоддю українською зароджувалось для нас, старших за віком, незвична упертість в боротьбі за українську мову, яку змагались вони запровадити в життя. Розмовляли між собою і листувались українською мовою, користуючись хто "драгоманівкою", хто "кулішівкою", але фонетичним правописом. Деякі з них університет перекладали українською мовою – "все-училище"…».

У Бессарабії Коцюбинський мав можливість вивчати мову, фольклор, звичаї не тільки свого народу, а й молдавського, який населяв ці землі.

Про свої враження від першого знайомства з краєм М. Коцюбинський писав: «Зникли врешті з ока удалині Бендери, проскочило кілька станцій з чудними для слов'янського вуха назвищами, майнув сіренькими хатками слобідки Кишинів

і сховався, а я все подавався у глиб Бессарабії, про що свідчив насамперед збільшуючий елемент пасажирів молдаван, а відтак специфічний краєвид середньої Бессарабії, який вже з вікна вагона можна запримітити; пасма гір, вкритих подекуди лісом, чергуються з глибокими долинами, що зеленіють пасовиськами або високим комишем на мочарах. Коли ж додати сюди біленькі села, що, розбігшись по долинах, попритулювались до гір, то лишаться тільки дрібнички, доповнюючі лишень цей типічний краєвид.

…Аж тут, в самому осередкові, в самому серці Бессарабії, я матиму змогу придивитися до цієї цікавої країни з її природою, людністю, етнографією».

Цей період життя та діяльності митець відобразив пізніше в оповіданні «Для загального добра», яке було згодом відіслане на конкурс у журнал «Зоря» та відзначене редакційною премією. В центрі гостросюжетної розповіді – доля молдавського селянина Замфіра Нерона із села Джурджулешти: сумлінно працюючи на своєму винограднику, він зумів досягти певного добробуту, і от нещастя – рослинна тля філоксера напала на його виноградник. Зовні ще здорові, квітучі лози, а коріння підточують паразити. У село прибуває Філоксерна комісія. Яку ж допомогу в цьому разі пропонує держава селянинові? Єдину – знищити роками виплекану лозу, щоб тля не перекинулася на виноградники інших господарів. Для загального добра, так би мовити. Це розоряє сім'ю Замфіра Нерона. Не переживши такої трагедії, поми-

рає його дружина. Керівник Філоксерної комісії Тихович усе більше сумнівається, чи справді корисну справу вони роблять людям: «Коли б хоч певність, – думає він, – що така офіра (жертва. – *Авт.*) потрібна для загального добра, що робиш справді пожиточне діло, а не зайву жорстокість».

Зі спогадів найстарішого мешканця села Михая Ротару: «Він (тобто Коцюбинський) не цурався молдаван, а сам прийшов у дім Нерона, заговорив із ним, допоміг йому грішми. Хоч і з української землі ця людина прибула, а серцем зрозуміла вона молдавського селянина. Пізніше ми дізналися, що то був Коцюбинський». А син Замфіра Нерона Думітріу зауважує: «Український письменник зумів заглянути в душу молдаванина».

Про цю пору життя Михайла Михайловича Коцюбинського відомий громадсько-політичний і культурний діяч, меценат Є. Чикаленко згадував так: «В Одесі я познайомився з Михайлом Коцюбинським, ще молодим, але вже відомим, найкращим нашим письменником. Він служив тоді в Бессарабії в філоксерній комісії і, проживаючи в Одесі, зі мною разом був вибраний у члени одеської “Громади”, але скоро переїхав до Чернігова. Вище середнього зросту, дуже тендітного складу: ряд предків його, здавалося, не знав фізичної праці. Взагалі вдачею, як зовнішньою, так і духовною, своєю культурністю він відрізнявся від демократичної української інтелігенції і нагадував собою польського родовитого аристократа, хоч походив з демократичного українського роду. В

обличчі його було щось і східного, румунського чи мадярського, – чорні оксамитові очі, невеличкі закручені вгору вуса та шпанка під нижньою губою, що почали сивіти ще за його молодих літ; голова у нього і тоді вже була вся лиса, наче голена. В обходженню з людьми він був незвичайно милий, люб'язний і завжди намагався говорити людям тільки приємне; оця, сказати б, сахаринова солодкість його нагадувала польське виховання і відгонила нещирістю, що не наближало до нього людей, а, навпаки, віддалювало, а тому, хоч усі ставилися до нього з великою повагою й високо цінували його як нашого найкращого письменника, майже ніхто з ним близько не приятелював…»

У травні 1894 року М. Коцюбинський переводиться в Ізмаїльський повіт. Зарплатня в цьому повіті була більшою (70 крб.), але і робота була складнішою, часто доводилося письменнику переїжджати з села до села. Навесні 1895 року, після трирічної роботи в Молдавії, М. Коцюбинський їде працювати до Кримського філоксерного комітету. Оселяється в Сімеїзі, що на ту пору ще не став популярним курортом, але був багатим на виноградники, більшість яких належала магнату Мальцову. Разом із ним працювали солдати, що належали до протестантської секти менонітів. «Крим, – писав у листі до М. Комарова Михайло Коцюбинський, – зробив на мене таке сильне враження (краса природи не тільки вразила мене, а й пригнітила), що я ходив тут як уві сні – і тільки тепер, через 3 тижні, оговтавшись трохи та звикнувши, зміг

взятись за перо, щоб написати Вам кілька слів… Назначено мене в Сімеїз, 18 верстов од Ялти, де я й роблю з менонітами-москалями. Робота тут – особливо в порівнянні з гарячковою діяльністю в Бессарабії – видалась мені дуже легкою. Маю чимало вільного часу і поклав покористуватись дозвіллям».

Незабаром Михайло Коцюбинський перебрався до Кастрополя, але туга за рідною Вінниччиною не полишає прозаїка: «…нудьга жере мене, чогось мені сумно, журно та нудно у цьому розкішному закутку…» Не сприяла позитивним настроям і надмірна увага агентів поліції до його персони. Швидко самотність для нього стала нестерпною. На щастя, восени її порушила наречена Михайла Коцюбинського Віра Дейша, з прибуттям якої для нього «довкілля вмить перетворилось у казку». Особливо пам'ятною для обох стала прогулянка в урочище Святої Трійці (24 вересня), яку вони пізніше згадували як важливу віху в їхній спільній долі. Віра поїхала з Криму 29 вересня 1895 року, а Михайло затримався на роботі аж до листопада цього року. День за днем він обробляв виноградники Сімеїза, Кастрополя, Кучук-Коя, Кікенеїза. На зимовий сезон членам Філоксерної комісії випадав відпочинок, який письменник провів у колі родини на Вінниччині.

Удруге до Криму Михайло Коцюбинський та Віра Дейша, яка вже стала його дружиною, приїжджають 1896 року. Свою тимчасову домівку молоде подружжя облаштувало в Алупці,

а в червні 1896 року вони оселяються в Алушті, звідки М. Коцюбинський повідомляє Б. Грінченкові: «Живеться нам в Алушті так собі; місця тут гарні, читать є що (московські журнали) – та тільки мені ніколи й читать. Роботи (не так роботи, як ходіння) так багато, що часом ледве дихаю». Справді, доводилося часом щодня проходити до виноградника до 30 верст, до того ж дошкуляла «спека африканська». Однак удома його чекала дружина, яка своєю ласкою і увагою знімала втому. Коцюбинські винаймали окрему дачу, щодня купалися в морі. Але у вересні 1896 р. Віра Устинівна виїхала до Вінниці, і тепер за письменником стежила тільки невсипуща поліція. Після від'їзду дружини Михайло намагався їй писати майже щодня. Дні на самоті, без коханої, перетворювалися для молодого чоловіка на вічність. Цей місяць самотній Михайло (в листах він підписувався Муся) називав «своєю ерою без Віри», в листах позначаючи її так: «день 1-й», «день 2-й» і т. д.

Діяльність Коцюбинського у філоксерних комісіях Одеси, Бессарабії та Криму дала йому багато вражень і нових тем до літературної творчості. Пильно придивлявся письменник до побуту і звичаїв молдаван, татар, циган і згодом створив високохудожні оповідання з життя цих національних меншостей Російської імперії. Працюючи у філоксерних загонах, письменник мав обмаль часу для творчості: обмежувався лише публіцистичними статтями, літературними замальовками тощо. Однак пізньої осені, коли починалися морози,

філоксеристи роз'їжджалися по домівках… Збагачений новими враженнями, М. Коцюбинський із запалом поринав в улюблену літературну роботу. Працював багато, ніби намагався надолужити втрачені на філоксері місяці. Надворі лютують морози, а він, сидячи в затишній кімнаті своєї старої низької хати на Замості (частина м. Вінниці), творив літературні шедеври. Саме в період роботи у філоксерних комісіях Молдови та Криму Михайло Коцюбинський написав оповідання «Ціпов'яз» (1893), «Маленький грішник» (1893), «Хо» (1894), «Для загального добра» (1895), «На крилах пісні» (1895), «Пе коптьор» (1896).

Письменник мав хист тонкого стиліста і був дуже вимогливим до себе. Кожному слову і навіть ліриці надавав великого значення. Збираючись видати оповідання за власні кошти, він написав до В. Лукича (1896): «Насамперед прощу змінити заголовки: я хотів би, щоб заголовок читався не "Задля загального добра", а просто "Для загального добра". Тому прошу зайве "за" викинути». Очевидно, прийменник "задля" трохи змінював смисл заголовку, в ньому губився той іронічний підтекст, який закладав у назву літератор. До речі, в цьому ж листі містяться цікаві спостереження Коцюбинського над милозвучністю української мови. Читаючи коректуру «На крилах пісні», письменник нещадно виправляв стилістичні та інші огріхи. Він протестував проти неграмотного втручання коректора в його текст: «…я помітив, – писав Коцюбинський, – що коректор навіщось попереробл-

вав деякі слова, напр. “гострий” – переробив на “острий”, “вогнище” – на “огнище” і т. д., що дуже негарно звучить особливо по словах, що кінчаються на голосозвуки. Напр.: “те остре, до фізичного болю остре…”, “догоряє огнище” і др. Наш народ, що має музикальне вухо, по змозі обминає натовп голосозвуків або шелестозвуків і намагається розкласти так слова, щоб заховати закони евфоніки. Отож і я намагаюся по змозі додержувати ту евфоніку, і дуже мені прикро, коли хтось псує мені ту роботу».

Уважність до слова і гостре відчуття його звукових і смислових нюансів – одна з найважливіших прикмет стилістики Коцюбинського, яку він удосконалює протягом усієї творчості.

Враження від Бессарабії та Криму письменник реалізовує також у творах, написаних уже наприкінці 1890-х – на початку 1900-х років, тобто після закінчення своєї роботи у філоксерних комісіях. У циклі молдавано-татарських оповідань: «Відьма», «В путах шайтана», «На камені» та ін., показуючи життя молдаван і татар, Коцюбинський малює руйнування закоснілих патріархальних традицій, боротьбу за визволення особистості; його цікавить не екзотика, а ті струмені живого життя, що пробиваються крізь товщу релігійних умовностей, соціальні процеси, типові для тодішньої дійсності.

Отже, виняткова своєрідність пейзажного колориту, яскрава різноманітність побутово-етнографічного матеріалу

та тонка соціально-психологічна характеристика героїв його творів стали найкращим свідченням багатих життєвих знань і спостережень, отриманих письменником під час роботи у філоксерних комісіях, а також доказом того, що характерною рисою Коцюбинського-митця стає не стільки констатування етнографічної своєрідності матеріалу, скільки бажання показати на тлі його сильну людську натуру.

Переїзд до Чернігова

Одруження та пов'язане з ним велике прагнення до сімейного затишку викликало у Михайла бажання пошуку постійного місця проживання з постійним місцем роботи, але, не маючи можливості це реалізувати, він продовжує сезонно працювати у філоксерній комісії, в Криму.

Була й інша причина, що спонукала Коцюбинського десь осісти на постійній спокійній службі, – це нестримне бажання писати. Мандри з місця на місце по Бессарабії, а по тому – в Криму, хоч і давали багато матеріалу для подальшої літературної творчості, та не сприяли зосередженості, без якої неможливо писати. Урешті й часу на літературу лишалось дуже мало. В листах до своїх кореспондентів письменник скаржиться на брак більш-менш придатних умов для занять улюбленою справою. Так, іще 24 червня 1894 року Василю Лукичу він пише: «Вибачте мені, ласкавий добродію, цю мою загайку; мені вже й самому соромно так довго тягти обіцяну працю, та що ж вдієте, коли така клята служба! Осінь та зиму матиму вільніші – тож гадаю докінчити "По Бессарабії" та спробувати свої сили на більшій праці, наприклад, повісті».

Тяжка та виснажлива праця впливала ще й на здоров'я письменника. Протягом 1896—1897 років йому дуже не таланило. На початку літа 1896 року біля села Біюк-Ламбат він

упав на каміння й розбив коліно так, що потім кілька років мусив лікувати ногу. Восени цього ж року, повертаючись із Криму, Михайло Михайлович застудився. Це трапилось, як свідчить його добрий знайомий, український поет і прозаїк М. Чернявський, на пароплаві: «Коцюбинський їхав з Криму в Одесу з товаришем восени. Без теплої одежі. Грошей не було. Їхали на палубі. Мерзли. Грілись в машинному відділі. Кутались вночі на рубці в брезенти. Застудився. Придбав тяжкий ревматизм. Хворав. Ходив на милицях. І тоді ж придбав початок хвороби серця. З середини листопада аж до середини квітня наступного 1897 року він прохворів». Застуда була настільки важкою, що письменник навіть не міг творити, що ще більше його засмучувало.

«Пишу до Вас, лежачи в ліжку, – пише Коцюбинський до Комарова, – застуда вже третій місяць не пускає мене звідти. Отак змарнувався мій вільний час, моя хіть зробити щось за зиму. Ще, як на лихо, відняло було мені праву руку – і хоч плач, ані стрічки надряпати».

У лютому 1897 року Михайлові роблять операцію на нозі у Києві, де він залишається для лікування ще на два місяці.

Отже, через недугу Коцюбинський не міг серйозно зайнятися пошуком постійного і стабільного місця роботи. Але його увага все більше зосереджувалася на Чернігові як майбутньому місці постійного проживання.

На кінець XIX ст. це було невелике провінційне місто, яке можна було об'їхати за півгодини. Та поряд зі спокійним рит-

мом провінційного життя більшості міщан стародавнє місто все ж таки було осередком громадсько-інтелектуального та мистецького руху невеликої частини передової інтелігенції. Літературне життя міста представляли: Борис Грінченко, Марія Загірна, Володимир Самійленко, Іван Вороньківський, Микола Вороний, Микола Чернявський, Михайло Жук, Григорій Коваленко.

Сучасники говорили про Чернігів як про другу духовно-інтелектуальну столицю Наддніпрянщини.

Знайомство Михайла Михайловича з Черніговом розпочалося 1894 року, коли він приїжджає в місто на запрошення свого товариша Бориса Грінченка, з яким усе життя плідно співпрацював. Познайомився зі своєю майбутньою дружиною Вірою Дейшею письменник за сприяння чернігівського товариства, до якого належав і Б. Грінченко. Останній усіляко заохочував М. Коцюбинського переїхати до цього славного міста, намагався посприяти йому в працевлаштуванні.

Не менш важливим мотивом у переїзді до Чернігова було те, що його дружина викладала тут на жіночих курсах.

Одужавши, у березні 1897 року М. Коцюбинський звертається до чернігівської влади з проханням узяти його на роботу до губернського земства. Своє звернення мотивує тим, що з хворими ногами не в змозі продовжувати службу на посаді помічника експерта у Кримському філоксерному комітеті, оскільки ця робота пов'язана з постійним ходінням. Аби розвіяти будь-яке упередження проти себе, він пояснює

деякі аспекти своєї біографії місцевому поліційному начальству: «В 1884 г. я находился под следствием по политическому делу, сути которого я и до сих пор не знаю. При обыске не было найдено решительно ничего, компрометирующего меня. Через год или полтора мне было обьявлено, что я освобождаюсь из-под следствия. Затим дело и кончилось».

Перевірка «благонадійності» особи М. Коцюбинського, здійснена на прохання Чернігівського губернатора жандармськими органами, поламала плани письменника на розмірене і тихе життя у Чернігові.

30 червня 1897 року відповідальний чиновник департаменту поліції, на підставі зібраних свідчень про М. Коцюбинського, повідомляв чернігівському губернатору, що «хотя и не серьезны факты, тем не менее, на основании их можно придти к заключению, что он принадлежит к крайним украинофилам и в качестве такового может заняться распространением среди населения Черниговской губернии тенденциозных малорусских изданий. Полагал бы назначение заведующим книжным складом отклонить». Але поки він готує свої висновки для передачі губернатору, М. Коцюбинський звільняється з Кримської філоксерної комісії і його зараховують до штату Чернігівського губернського земства.

14 липня 1897 р. він із родиною прибуває з Вінниці до Чернігова, поселяється у найманій квартирі. Однак цього ж дня Третє діловодство департаменту поліції у відношенні за № 6590 сповіщає чернігівського губернатора, «что определе-

ние Михаила Коцюбинского заведующим книжным складом Черниговского губернского земства представляется нежелательным».

Після такого вердикту Михайло Михайлович опинився у зовсім невигідній для себе ситуації: чуже місто, велика родина, відсутність постійного заробітку й тавро «неблагонадійного». Однак, попри розпач, письменник не здається…

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.